

РОЗДІЛ 9

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.14

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.32782/2524-0374/2023-5/77](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/77)

ПОНЯТТЯ ЗАСОБІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ

THE CONCEPT OF MEANS OF CRIMINAL PROCEDURE EVIDENCE

**Бобечко Н.Р., д.ю.н., професор,
професор кафедри кримінального процесу і криміналістики
Львівський національний університет імені Івана Франка**

**Фігурський В.М., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінального процесу і криміналістики
Львівський національний університет імені Івана Франка**

Стаття присвячена з'ясуванню змісту поняття «засоби кримінального процесуального доказування». У ній, на основі вивчення вітчизняного і зарубіжного кримінального процесуального регулювання, аналізу підходів, викладених в українській та іноземній доктрині кримінального процесу, сформульовані ознаки та поняття засобів кримінального процесуального доказування.

З'ясовано, що поняття «засоби кримінального процесуального доказування» у вітчизняній теорії доказів пройшло кілька етапів еволюції: від вузького розуміння у значенні способів отримання і перевірки доказів до його отождолення з доказами, і аж до широкого розуміння як комплексної категорії, що охоплює усі процесуальні інструменти, що використовують у доказуванні.

З'ясовано, що у зарубіжній доктрині кримінального процесу категорію «засоби доказування» трактують у кількох значеннях: як докази, як способи їх отримання, одночасно і як докази, і як способи їх отримання.

До ознак засобів кримінального процесуального доказування віднесено: 1) це інструменти, які передбачені кримінальним процесуальним законом, або використовуються у практиці кримінального процесуального доказування, не будучи унормованими; 2) такі інструменти забезпечують пізнання кримінально релевантних обставин і фактів для досягнення мети кримінального процесуального доказування; 3) засоби кримінального процесуального доказування використовують його суб'єкти, з урахуванням здійснюваних ними кримінальних процесуальних функцій.

Аргументовано, що засоби доказування – це передбачені кримінальним процесуальним законом, або ті, що використовують у практиці кримінального процесуального доказування, не будучи унормованими, інструменти, якими послуговуються суб'єкти доказування для досягнення його мети.

Констатовано, що каталог засобів кримінального процесуального доказування у стадіях кримінального провадження неоднаковий. Найбільше такого роду інструментів сконцентровано у досудовому провадженні. Натомість під час судового провадження вибір серед таких засобів кримінального процесуального доказування як способи збирання і перевірки доказів обмежений.

Зроблено висновок, що засоби кримінального процесуального доказування, різні за правовою природою, та формують чотири групи. Одні є знаннями, завдяки яким можна встановити наявність або відсутність обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню, обґрунтувати висновки і процесуальні рішення, інші – способом їх отримання та перевірки, треті – правилами, з якими пов'язана наявність чи відсутність певних фактів і обставин з можливістю їх спростування чи без такої, четверті – фактами і обставинами, що вже доведені у встановленому порядку, або є настільки очевидними, що не викликають сумнівів, і підлягають використанню в доказуванні без додаткової перевірки.

Ключові слова: кримінальне провадження, процес доказування, засоби кримінального процесуального доказування, докази, суб'єкти доказування.

The article is devoted to clarifying the content of the concept "means of criminal procedure evidence". Based on the study of domestic and foreign criminal procedural regulation, and the analysis of the approaches set out in the Ukrainian and foreign criminal procedure doctrine, the authors formulate the features and concept of means of criminal procedural evidence.

It is found that the concept of "means of criminal procedure evidence" in the national theory of evidence has gone through several stages of evolution: from a narrow understanding in the sense of methods of obtaining and verifying evidence to its identification with evidence, and up to a broad understanding as a comprehensive category covering all procedural tools used in proof.

It is established that in the foreign doctrine of criminal procedure the category "means of criminal procedure evidence" is interpreted in several meanings: as evidence, as methods of obtaining it, and simultaneously as evidence and as methods of obtaining it.

The features of the means of criminal procedure evidence include: 1) these are the tools provided for by the criminal procedural law or used in the practice of criminal procedural evidence without being regulated; 2) such tools provide for knowledge of criminally relevant circumstances and facts to achieve the purpose of criminal procedural evidence; 3) the means of criminal procedure evidence are used by its subjects, taking into account the criminal procedural functions performed by them.

The author argues that the means of criminal procedure evidence are the tools provided for by the criminal procedure law or those used in the practice of criminal procedural proof without being regulated, which are used by the subjects of proof to achieve its purpose.

It is stated that the catalog of criminal procedure evidence means at the stages of criminal proceedings is not the same. Most of these means are concentrated in pre-trial proceedings. At the same time, during court proceedings, the choice among such means of criminal procedural evidence as methods of collecting and verifying evidence is significantly limited.

The authors conclude that the means of criminal procedure evidence differ in their legal nature and form four groups. Some are the knowledge which can be used to establish the presence or absence of circumstances which are relevant to criminal proceedings and are subject to proof, to substantiate conclusions and procedural decisions, others are the method of obtaining and verifying them, others are the rules which determine the presence or absence of certain facts and circumstances with or without the possibility of their refutation, and others are the facts and circumstances which have already been proven in the established procedure or are so obvious that they are beyond doubt and are to be used in proof without any additional evidence.

Key words: criminal proceedings, process of proof, means of criminal procedural evidence, evidence, subjects of proof.

Постановка проблеми. Доказування, як різновид кримінальної процесуальної діяльності, здійснюється з використанням правових засобів, що характеризують функціональний бік кримінального процесуального права, забезпечують учасникам кримінального провадження реалізацію їхніх інтересів у процесі доказування, досягнення його мети, спричиняють правові наслідки, дають змогу одержати конкретні результати та оцінити ефективність кримінальної процесуальної регламентації, а також забезпечуються державою. Йдеться про засоби кримінального процесуального доказування, що є різновидом правових засобів. Водночас, засобам кримінального процесуального доказування притаманні й інші ознаки, що характеризують їх як інструменти кримінального процесуального доказування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема туди засобів кримінального процесуального доказування висвітлювали численні дослідники, розглядаючи у своїх роботах поняття та властивості доказів, проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) і решти процесуальних дій, використання презумпцій, преюдицій та інших процесуальних інструментів у процесі доказування. Водночас праця, предметом яких є вивчення поняття засобів доказування, значно менше. Понад те, тлумачачи суть засобів кримінального процесуального доказування, українські дослідники, здебільшого, обмежуються перерахуванням компонентів, що наповнюють зміст цієї категорії. Однак наукове дослідження певного поняття зумовлює формулювання його ознак, що істотно впливає на всебічність і повноту з'ясування його змісту.

Метою статті є формулювання поняття «засоби кримінального процесуального доказування».

Виклад основного матеріалу. Основоположник харківської школи кримінального процесу М. Гродзинський, на підставі аналізу норм КПК УРСР 1960 р., резюмував, що термін «докази» в діючому законодавстві має двоє значення: факти, на підставі яких розв'язується справа, і засоби доказування, якими встановлюються ці факти. Положення закону, які регламентують збирання, витребування і подання доказів, стосуються засобів доказування і мають на увазі виклик і допит свідків, проведення експертизи (з наступним одержанням висновку експерта), відшукування і дослідження речових доказів, витребування необхідних для справи документів тощо [1, с. 56–57].

Як видно, категорія «засоби доказування» трактувалася у значенні способів отримання та перевірки доказів, виконуючи службову роль у процесі доказування.

Інші міркування з приводу суті цього поняття висловив С. Стахівський, на переконання якого безпосереднім та єдиним засобом кримінального процесуального доказування, як різновиду пізнання, є лише кримінальні процесуальні докази. У такий спосіб такому інструменту відводилась основна роль у процесі доказування. Однак це не завадило автору розглядати у межах свого дослідження питання про роль презумпцій і преюдицій, оперативно-розшукової діяльності у процесі доказування, а слідчі дії – як основні засоби збирання та перевірки доказів [2, с. 6, 14–15, 16, 17, 21–22, 25, 26].

Уявляється, що ця позиція не позбавлена внутрішніх суперечностей. Для досягнення мети доказування його суб'єкти використовують відповідні засоби і лише докази для досягнення відповідного їй результату явно недостатньо. Адже докази необхідно отримати, дослідити, оцінити. Такі прагматично-мислені операції наповнюють зміст процесу доказування. Водночас, усвідомлюючи, що докази і слідчі дії не вичерпують засобів доказування, науковець зосередив увагу і на прийомах, які підвищують ефективність та забезпечують економічність процесуального пізнання.

Подібний підхід використовується у польській кримінальній процесуальній доктрині. Польські науковці

стверджують, що інструментами, за допомогою яких уповноважені органи мають можливість встановити фактичні обставини, загалом, є докази [3, с. 370]. Необхідно зазначити, що у науці польського кримінального процесу поняття «доказ» вважається багатоаспектним (має шість контекстних значень), серед яких привертає увагу трактування цього поняття як джерела доказу (*źródło dowodowe*), доказового факту (*fakt dowodowy*), засобу доказування (*środek dowodowy*), процесуальної дії (*czynność procesowa*) та як способу отримання доказу (*sposób przeprowadzenia dowodu*) [4, с. 578–579].

Визначальне місце доказам відведено і в англо-американських правилах доказування. Докази – це інформація, яка надається суду та присяжним, щоб допомогти їм вирішити, чи було вчинено злочин, чи ні; доказ дає можливість довести істинність або хибність факту, що розглядається судом і присяжними [5]. У розділі 140 Кодексу доказів Каліфорнії докази визначені як показання, записи, матеріальні об'єкти або інші речі, доступні органам відчуттів, які пропонують для підтвердження існування чи не існування факту [6]. Докази ототожнюють із засобами їх збирання (*means of gathering evidence*), до яких відносять показання свідків, речові докази, документи, показання і висновки експертів, зізнання обвинуваченого [7, с. 255–261; 8, с. 8]. Згідно з art. II і III Федеральних правил доказування США поряд з доказами у доказуванні використовують судові повідомлення (*judicial notice*) – визнання судом певної загальновідомої інформації як факту та доказові презумпції (*evidentiary presumptions*) [9].

Безперечно, докази займають чільне місце серед засобів кримінального процесуального доказування, однак поряд з процесуальними діями, як способами їх отримання та перевірки, вони виконують різну роль у процесі доказування. Види засобів кримінального процесуального доказування мають власне призначення. Применшувати значення інших засобів кримінального процесуального доказування не виправдано. Якщо докази позначають пізнавальний компонент доказування, то способи їх отримання і перевірки становлять його засвідчувальний компонент. Інформація про факти і обставини, що підлягають доказуванню і мають значення для кримінального провадження, стає надбанням суб'єкта доказування лише за допомогою здійснення процесуальних дій. Понад те, не будь-які знання елементів предмету доказування можуть вважатися придатними у цьому процесі, а лише ті, що одержані за дотримання установленої законом процесуальної форми.

Схожі аргументи використали словацькі процесуалісти, трактуючи поняття «засіб доказування». У словацькій науці кримінального процесу засіб доказування (*dôkazny prostriedok*) розуміють як процесуальну дію чи процесуальну діяльність, за допомогою яких отримують доказ з джерела доказу [10, с. 374; 11, с. 404]. До слова, перелік засобів доказування викладений у ч. 2 § 119 КПК Словацької Республіки: допит обвинуваченого, свідків, експертів, проведення експертизи, перевірка показань на місці, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент, реконструкція, особистий огляд, огляд речей і документів, повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, відомості, отримані з використанням інформаційно-технічних засобів або засобів оперативно-розшукової діяльності [12]. Словацькі процесуалісти підкреслюють, що засоби доказування можуть бути регламентовані не лише КПК, але й будь-яким іншим нормативним актом, адже згідно з тією ж ч. 2 § 119 КПК Словацької Республіки доказами може служити все, що сприяє правильному з'ясуванню обставин справи і отримане із засобів доказування відповідно до цього або окремого закону. Проводячи розмежування між засобами доказування і доказами, словацькі правники стверджують, що засоби доказування є процесуальною формою пізнання, нато-

мість докази становлять зміст (знання, результат) такого пізнання [10, с. 375, 376].

Вищевикладений підхід до розуміння засобів доказування характерний і для чеської процесуальної доктрини [13, с. 421–422].

Якщо у словацькому та чеському кримінальному процесі зміст поняття «засоби доказування» зводиться до способів їх отримання, то італійське кримінальне процесуальне право одночасно оперує двома поняттями – засоби доказування і засоби отримання доказів.

Категорія «засоби доказування» (*mezzi di prova*) використовується для позначення процесуальних прийомів, придатних для встановлення фактів. У КПК Італійської Республіки закріплено сім типових засобів доказування: показання, допит сторін, очна ставка, пред'явлення для впізнання, судовий експеримент, проведення експертизи та документи (art.art. 194–243). Кодекс не визначає абсолютної імперативності засобів доказування, навпаки, за певних умов допускає використання нетипових засобів доказування, які не врегульовані кримінальним процесуальним законом. Відповідно до art. 189 КПК Італійської Республіки суддя може прийняти докази, не передбачені законом, якщо вони придатні для встановлення фактів і не завдають шкоди моральній свободі особи [14]. В італійській доктрині кримінального процесу їх називають нетиповими доказами. Нетиповість характеризує результат, а не спосіб його отримання. Як приклад, наводять відшукання підозрюваного або майна не людиною, а навченим собакою. Натомість результат збігається з результатом типового засобу доказування [15, с. 273–274].

Поряд із засобами доказування, КПК Італійської Республіки використовує поняття «засоби отримання доказів» (*mezzi di ricerca della prova*). До них віднесено огляди, обшуки, виїмки, а також перехоплення розмов або повідомлень (art.art. 244–271) [14].

Відмінність між цими категоріями полягає в такому. Перше. Засоби доказування характеризуються їх здатністю надавати судді пізнавальні результати, які можуть бути безпосередньо використані при ухваленні рішення. Натомість засоби отримання доказів самі по собі не є джерелом переконання, але дають можливість виявити речі, сліди або відомості, що мають доказове значення. Друге. Засоби доказування формуються за допомогою доказів, які є інструментом пізнання, врегульованим законом. І, навпаки, за допомогою засобів отримання доказів у провадженні з'являється доказовий елемент, який передусім використовується засобу доказування. Третє. Засоби доказування можуть бути використані лише в присутності судді в судовому засіданні, тоді як засоби отримання доказів можуть бути застосовані не лише суддею, але й прокурором, а в певних випадках до них може вдатися і судова поліція. Четверте. Засоби отримання доказів, як правило, ґрунтуються на факторі несподіванки, а отже, не містять попереднього повідомлення сторони захисту, коли їх здійснюють у стадії розслідування. І, навпаки, засоби доказування застосовують з повною реалізацією змагального процесу формування доказів у судовому засіданні [15, с. 382].

Таке розмежування між засобами доказування і засобами отримання доказів нагадує основні положення концепції доказів, обґрунтованої В. Гмиркою та М. Шумилом. Докази поділяються на досудові (підготовчого провадження) та судові (юрисдикційного провадження). Докази, отримані на досудовому розслідуванні, можна використовувати лише для прийняття рішень у цій стадії. Зібрані сторонами під час досудового розслідування матеріали можуть визнаватися доказами за результатами їх інтерпретації судом [16, с. 41]. У доказуванні в кримінальній справі реально важливим є не так джерельна основа, як те, які саме висновки зробить суб'єкт доказування із отриманого матеріалу [17, с. 86; 18, с. 48; 19, с. 215]. Наведений підхід поділяє і Д. Сергеева [20, с. 340].

Усе ж, вищевикладені доктринальні та нормативні позиції до тлумачення засобів кримінального процесуального доказування також не бездоганні. Не применшуючи роль процесуальних дій, як способів отримання і перевірки доказів, останні завжди становитимуть фактичну основу для прийняття процесуальних рішень у процесі доказування.

Методологічних вад вузького тлумачення засобів кримінального процесуального доказування позбавлений підхід, відповідно до якого у широкому розумінні засобами доказування є всі процесуальні дії, спрямовані на отримання доказів, а також власне самі докази, які використовуються у доказуванні для обґрунтування своєї правової позиції сторонами кримінального провадження [21, с. 14, 16].

Водночас, у межах цього підходу не виокремлено яких-небудь ознак поняття «засоби доказування». Та й перелік засобів доказування не претендує на вичерпність. Адже не всі факти вимагають доказування, аби бути фактичною підставою процесуальних рішень. Іноді їх доказування є зайвим. Йдеться про презумпції, преюдиції, фікції, а також про ноторні й фідучіарні факти.

Вищевикладений підхід щодо розуміння засобів кримінального процесуального доказування розвинутий у доктрині українського кримінального процесу. Так, засобами доказування у широкому розумінні є все те, завдяки чому воно здійснюється: процесуальні дії, за допомогою яких отримуються докази, заходи забезпечення кримінального провадження, загальновідомі та визнані (безспірні) факти, презумпції, преюдиції, фікції і, власне, докази. У вузькому розумінні процесуальні дії, зокрема слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, належать до засобів отримання доказів. А докази є засобами логічно-розумового доказування [22, с. 78; 223, с. 39; 24, с. 303, 304–305]. Однак і цей підхід не окреслює сутнісних ознак засобів кримінального процесуального доказування.

Висвітлюючи питання про кримінальні процесуальні засоби доказування, В. Вапнярчук висловив думку, що до них «треба відносити лише ті, які зумовлюються особливостями пізнання при доказуванні». На жаль, зміст цієї загальної ознаки не розкритий, натомість наведений перелік прийомів, що дають можливість досягти мети кримінального процесуального доказування [25, с. 233, 236].

Подібне трактування засобів доказування характерне для французького кримінального процесуального права та доктрини кримінального процесу. Так, відповідно до ч. 1 art. 427 КПК Французької Республіки, за винятком випадків, коли законом передбачено інше, правопорушення можуть бути встановлені за допомогою будь-яких методів [26]. Хоча ця стаття є частиною розділу КПК, присвяченого судовому розгляду, але судова практика надає їй універсального характеру [27, с. 53]. Такий підхід зумовлений тим, що французькі процесуалісти визначають доказ як будь-який засіб ствердження існування чи не існування певного факту або правильності чи хибності твердження [28, с. 237]. До засобів доказування (*moyens de la preuve*) відносять як докази, так і способи їх отримання – протоколи, рапорти, документи, показання, допити, обшуки і виїмки, судові експертизи та прослуховування телефонних розмов [27, с. 53, 55; 29, с. 122–127].

Іншими ознаками засобів кримінального процесуального доказування, які виокремлюють в українській доктрині кримінального процесу, є їх пізнавальний, практичний, правовий та розумовий характер [24, с. 303]. Однак такі властивості радше характеризують увесь процес доказування, а тому не конкретизовані щодо засобів, які використовують у ньому.

Позицію з приводу ознак засобів кримінального процесуального доказування сформулював В. Гмирко. Науковець виокремлює їх три ключові ознаки: це апробовані знання і техніки, що не суперечать кримінальному процесуальному праву; їх використання відбувається у відповід-

ній процесуальній формі; служать для напрацювання юридичних конструкцій та їх обстоювання в суді [30, с. 125].

У порівнянні з вищенаведеними підходами, сформульовані ознаки безпосередньо стосуються інструментів, що використовують у доказуванні. Однак і ця позиція не позбавлена вад. Насамперед, надто обмежено визначена мета використання засобів кримінального процесуального доказування. Мета засобів повинна відповідати меті діяльності, у якій вони використовуються. Крім того, друга з наведених ознак стосується не всіх засобів кримінального процесуального доказування. Зокрема ноторні факти не унормовані, тому важко стверджувати про процесуальну форму їх використання.

Беручи до уваги вищезазначені аргументи, до ознак засобів кримінального процесуального доказування належать такі.

Це інструменти, які передбачені кримінальним процесуальним законом, або використовуються у практиці кримінального процесуального доказування, не будучи унормованими. Оскільки доказування є складовою кримінальної процесуальної діяльності, то засоби доказування повинні перебувати у площині правового регулювання.

Так, у § 1 глави 4 КПК України закріплена дефініція доказів, визначені процесуальні джерела доказів, окреслені деякі властивості доказів (належність¹ і допустимість), встановлені випадки недопустимості доказів та порядок їх визнання недопустимими, а у ст. 91 КПК України наведений перелік обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, який розширений у ст. 485 КПК України (предмет доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх). У провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру використовують специфічний предмет доказування (ст. 505 КПК України).

Свою чергою, у §§ 3–5 цієї ж глави КПК України викладені положення, що стосуються процесуальних джерел доказів – показань, речових доказів і документів, висновків експертів. Крім того, у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки додатковими процесуальними джерелами доказів визнані: пояснення осіб, результати медичного освідування, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису (ст. 298¹ КПК України). Парадоксально, проте у провадженні, яке законодавець позиціонує як спрощене (дзнання), засобів доказування більше, ніж у провадженні зі складнішою процесуальною формою (досудове слідство).

Процесуальними засобами, що забезпечують появу доказів у кримінальному провадженні, їх використання в процесі доказування, є відповідні процесуальні дії.

Вирішальне значення в отриманні та перевірці доказів відведено слідчим (розшуковим) та негласним слідчим (розшуковим) діям. Система, підстави, умови, порядок, суб'єкти прийняття рішення та проведення таких груп процесуальних дій визначені у главах 21 і 22 КПК України. Засобом з'ясування обставин кримінального провадження і перевірки їх доказами також є процесуальні дії, що проводять під час судового розгляду (§ 3 глави 28 КПК України). Особливо варто згадати й про такі засоби кримінального процесуального доказування як проведення експертизи за ухвалою суду (ст. 332 КПК України) та судові доручення в порядку ст. 333 КПК України.

Поряд з вищезазначеними, у кримінальному процесуальному законі запроваджені й інші процесуальні дії, що проводять з метою збирання доказів. До них належать: тимчасовий доступ до речей і документів (глава 15 КПК

України), тимчасове вилучення майна (глава 16 КПК України), отримання пояснень (ч. 8 ст. 95 КПК України), опитування особи (ч. 11 ст. 232 КПК України).

Окрім того, згідно з ч. 3 ст. 214 КПК України для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку до внесення відомостей до ЄРДР може бути: відібрано пояснення; проведено медичне освідування; отримано висновок спеціаліста і знято показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; вилучено знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей.

Процесуальні дії, поряд з доказами, є основними, але не єдиними засобами кримінального процесуального доказування. Окрему групу цих засобів становлять презумпції, преюдиції, фікції, фідучіарні та ноторні факти.

Більшість із них закріплені у кримінальному процесуальному законі.

Насамперед, йдеться про презумпції. Для прикладу, у ст. 17 КПК України закріплена презумпція невинуватості, а у § 6 глави 3 КПК України – презумпція упередженості суб'єктів кримінального провадження, щодо яких існують підстави для самовідводу або відводу.

У КПК України унормовані й преюдиції. Так, відповідно до ст. 90 цього кодифікованого акта рішення національного суду або міжнародної судової установи, яке набрало законної сили і ним встановлено порушення прав людини і основоположних свобод, гарантованих Конституцією України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, має преюдиціальне значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів. Крім того, висловлені в ухвалі слідчого судді, суду за результатами розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу висновки щодо будь-яких обставин, які стосуються суті підозри, обвинувачення, не мають преюдиціального значення для суду під час судового розгляду або для слідчого чи прокурора під час цього або іншого кримінального провадження (ст. 198 КПК України).

Понад те, у кримінальному процесуальному доказуванні використовується й преюдиційність як зовнішня властивість судового рішення. Зокрема, належним засобом доказування наявності таких нововиявлених обставин, як штучне створення або підроблення доказів, завідомо неправдиві показання свідка, на яких ґрунтується вирок, з огляду на встановлення кримінальної відповідальності за зазначені діяння слід вважати процесуальне рішення за наслідками здійснення кримінального провадження, яким би було встановлено відповідні факти [31].

У кримінальному процесуальному регульованні відображені й фікції. Зокрема, до території України прирівнюються певні об'єкти, які нею не є, але перебувають під суверенітетом нашої держави. Це знайшло закріплення у ч. 2 ст. 4 КПК України, відповідно до якої кримінальне процесуальне законодавство України застосовується також при здійсненні провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених на території дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні.

Засобами кримінального процесуального доказування є й фідучіарні (з лат. *fiducia* – довіра, надія, впевненість) факти та обставини. Йдеться про подію, обставини, які вважаються такими, що відбулися, мали місце, хоча суд їх не встановлював. Фідучіарні факти та обставини закладені в основу скороченого судового розгляду криміналь-

¹ У ст. 85 КПК України, яка присвячена належності доказу, наведені положення, що характеризують й такі властивості доказу як достовірність та допустимість, що є порушенням такого правила формування змісту нормативного акта як конкретність.

ного провадження, спрощеного судового провадження щодо кримінальних проступків, провадження щодо угоди про примирення чи визнання винуватості.

Так, згідно з ч. 3 ст. 349 КПК України суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорується. При цьому суд з'ясує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позиції, а також роз'яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку.

Відповідно до ч. 2 ст. 382 КПК України у вирокі суду за результатами спрощеного провадження замість доказів на підтвердження встановлених судом обставин зазначаються встановлені органом досудового розслідування обставини, які не оспорується учасниками судового провадження.

Зі ст. ст. 471, 472 КПК України випливає, що у змісті угоди про примирення та про визнання винуватості зокрема наводяться: формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, розмір шкоди, завдані кримінальним правопорушенням. У ч. 1 ст. 475 КПК України зазначено, якщо суд переконується, що угода може бути затверджена, він ухвалює вирок, яким затверджує угоду і призначає узгоджену сторонами міру покарання.

Перелік засобів доказування, закріплених у кримінальному процесуальному законі, не є вичерпним. Поза нормативним регулюванням опинилися ноторні факти (з лат. *notorium non eget probatione* – «загальновідоме не підлягає доказуванню»). Ці факти внаслідок загального визнання, очевидності, відсутності розумного сумніву у їх наявності, не потребують доказування. Ноторні факти поділяються на загальні та судові. Загальними ноторними фактами, для прикладу, є введення 24 лютого 2022 р. в Україні режиму воєнного стану, внаслідок повномасштабної збройної агресії російської федерації [32], тимчасова окупація території м. Маріуполь Донецької області [33], натомість прикладами судових ноторних фактів є розташування Житомирської окружної прокуратури на території Богунського району міста Житомира [34], перебування ОСОБА_2 на посаді судді Бориспільського міськрайонного суду Київської області [35]. Однак фактичне використання у правозастосовній діяльності таких засобів доказування не усуває необхідності встановити нормативну можливість їх застосування поряд з іншими засобами у кримінальному процесуальному доказуванні.

Такі інструменти забезпечують пізнання кримінально релевантних обставин і фактів для досягнення мети кримінального процесуального доказування. Засоби кримінального процесуального доказування, маючи різну правову природу, пов'язані спільною метою – встановленням істини за наслідками кримінального провадження. Водночас, ці засоби спрямовані й на формування та аргументування правових позицій з поточних процесуальних питань (для прикладу, при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжних заходів, наданні дозволу на проведення обшуку у житлі чи іншому володінні особи). Такі інструменти лише у поєднанні з іншими такими засобами здатні досягнути бажаного результату кримінальної процесуальної діяльності. Так, поява доказів, оперування ними, зумовлені наявністю способів їх отримання та перевірки.

Водночас не всі засоби кримінального процесуального доказування спрямовані на з'ясування елементів предмету доказування. Зокрема, ноторні факти, хоч і мають значення для кримінального провадження, не належать до обставин, що підлягають доказуванню.

Кримінальний процесуальний закон не визначає, якими засобами доказування необхідно довести ту чи іншу обставину, той чи інший факт. Будь-який засіб доказування може бути використаний, по суті, для підтвердження будь-яких обставин, факту, що підлягає встановленню у кримінальному провадженні.

У виняткових випадках кримінальний процесуальний закон приписує, аби для встановлення певної обставини використовувався відповідний засіб доказування, або вимагає залучення певної кількості засобів доказування для з'ясування необхідних обставин. Зокрема, у разі необхідності для вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого психічного захворювання чи затримки психічного розвитку та його здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації призначається комплексна психолого-психіатрична експертиза (ч. 1 ст. 486 КПК України). Натомість перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол (ч. 1 ст. 228 КПК України).

Доречно зазначити, що, на відміну від українського кримінального процесуального регулювання, у кримінальному провадженні ФРН формалізовані засоби доказування (*gesetzlichen Beweismittel*) для з'ясування відповідних обставин і фактів. Так, для встановлення обставин і фактів використовують дві групи доказів – суворі (*Der Strengbeweis*) та вільні (*Der Freibeweis*). Перші є фіксованими засобами доказування, які застосовують для вирішення питання вини і покарання, тобто чи повинен обвинувачений бути покараний взагалі, і якщо так, то якою мірою. До них належать допит і показання свідків (§§ 48–71 КПК ФРН), проведення експертизи та висновок експерта (§§ 72–85 КПК ФРН), огляд (§§ 86–93 КПК ФРН) і дослідження документів (§§ 249–256 КПК ФРН) [36]. Натомість друга категорія означає, що вибір та вид доказів є вільними, тобто можуть бути використані всі доступні джерела інформації. Вільні докази допустимі лише щодо оцінки процесуальних питань, до яких, зокрема, відносяться: наявність процесуальних передумов (наприклад, своєчасність подання заяви про початок кримінального провадження); наявність процесуальних перешкод (наприклад, нездатність обвинуваченого постати перед судом); заборона використання показань (наприклад, не роз'яснення обвинуваченому про його право відмовитися від давання показань); встановлення права на відмову від давання показань (наприклад, родинні відносини) та його реалізація; здатність свідка скласти присягу [37, с. 207–209; 38, с. 161–162].

Іноді кримінальний процесуальний закон забороняє використання певних засобів доказування, або дозволяє їх застосування за визначених умов. Зокрема, жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення. Жодна особа не може бути примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні її близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення (ст. 18 КПК України). Сюди доречно віднести і заборону допитувати як свідка, для прикладу, захисника, представника потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, законного представника потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника (п. 1 ч. 1 ст. 65 КПК України). З іншого боку, відповідно до ч. 1 ст. 257 КПК України якщо в результаті проведення негласної слідчої

(розшукової) дії виявлено ознаки кримінального правопорушення, яке не розслідується у даному кримінальному провадженні, то отримана інформація може бути використана в іншому кримінальному провадженні тільки на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора.

Засоби кримінального процесуального доказування використовують його суб'єкти, з урахуванням здійснюваних ними кримінальних процесуальних функцій. Засоби доказування є інструментом кримінальної процесуальної діяльності суб'єктів доказування. Утім, суб'єкти доказування мають неоднаковий до них доступ.

Так, згідно з ч. 2 ст. 93 КПК України сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом: 1) проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій; 2) витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей², висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок; 3) проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України. Натомість відповідно до ч. 3 ст. 93 КПК України сторона захисту, потерпілий здійснює збирання доказів шляхом: 1) витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, в) висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій; здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів. Як видно, у розпорядженні сторони захисту, потерпілого, а також представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, цивільного позивача, цивільного відповідача, у порівнянні зі стороною обвинувачення, значно менше засобів кримінального процесуального доказування.

Звідси випливає й те, що суд не віднесений до числа суб'єктів збирання доказів. На думку законодавця, суд є лише суб'єктом їх перевірки та оцінки. Однак у випадках передбачених кримінальним процесуальним законом суд може бути й суб'єктом збирання доказів.

Так, суд під час судового провадження має право за власною ініціативою здійснити виклик певної особи, якщо така особа може дати показання, які мають значення для кримінального провадження (ч. 1 ст. 134 КПК України); суд під час судового розгляду має право допитати свідка, потерпілого, який допитувався під час досудового розслідування слідчим суддею, якщо є необхідність уточнення показань чи отримання показань щодо обставин, які не були з'ясовані в результаті допиту під час досудового розслідування (ч. 4 ст. 225 КПК України); головуєчий у судовому засіданні спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження (ч. 1 ст. 321 КПК України); суд вправі незалежно від наявності клопотань сторін призначити у визначених випадках експертизу (ч. 2 ст. 332 КПК України); суд має право вийти за межі висунутого обвинувачення, зазначеного в обвинувальному акті, в частині зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, якщо це покращує становище обвинуваченого (ч. 3 ст. 337 КПК України); головуєчий наділений повноваженнями протягом усього допиту обвинуваченого ставити йому запитання для уточнення і доповнення його відповідей (ч. 1 ст. 351 КПК України); свідок може бути допитаний повторно в тому самому або наступному судовому засіданні за ініціати-

вою суду, якщо під час судового розгляду з'ясувалося, що свідок може надати показання стосовно обставин, щодо яких він не допитувався (ч. 13 ст. 352 КПК України); суд має право призначити одночасний допит двох чи більше вже допитаних учасників кримінального провадження (свідків, потерпілих, обвинувачених) для з'ясування причин розбіжності в їхніх показаннях (ч. 14 ст. 352 КПК України); за власною ініціативою суд має право викликати експерта для допиту з метою роз'яснення висновку (ч. 1 ст. 356 КПК України); суд має право призначити одночасний допит двох чи більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках, що стосуються одного і того самого предмета чи питання дослідження (ч. 4 ст. 356 КПК України); за ініціативою суду повинні бути оголошені в судовому засіданні протоколи слідчих (розшукових) дій та інші долучені до матеріалів кримінального провадження документи, якщо в них викладені чи посвідчені відомості, що мають значення для встановлення фактів і обставин кримінального провадження (ч. 1 ст. 358 КПК України); під час дослідження доказів суд має право скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста, наданими на підставі його спеціальних знань, а головуєчий у судовому засіданні має право ставити спеціалістові запитання в будь-який час дослідження доказів (ст. 360 КПК України); суд, визнавши за необхідне оглянути певне місце, проводить огляд за участю учасників судового провадження, а якщо цього вимагають обставини, – за участю свідків, спеціалістів та експертів (ч. 1 ст. 361 КПК України); якщо обвинувачений в останньому слові повідомить про нові обставини, які мають істотне значення для кримінального провадження, суд за своєю ініціативою відновлює з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірку їх доказами, після завершення яких відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин і надає останнє слово обвинуваченому (ч. 4 ст. 365 КПК України); суд апеляційної та касаційної інстанції вправі вийти за межі апеляційних, касаційних вимог, якщо цим не погіршується становище обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, щодо якої застосовано примусові заходи виховного або медичного характеру (ч. 2 ст. 404, ч. 2 ст. 433 КПК України); суд має право викликати в судове засідання представників служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції (ч. 1 ст. 496 КПК України).

Тож позиція законодавця щодо визначення суду як суб'єкта доказування та меж його активності у процесі доказування неоднозначна. З наведених вище положень кримінального процесуального закону випливає, що суд активно вступає в процес доказування у разі наявності будь-яких сумнівів щодо допустимості та достовірності поданих сторонами доказів, а також недостатності їх діяльності для ухвалення судового рішення, відповідно вимог ст. 370 КПК України. Тобто суд вправі з власної ініціативи збирати докази не для безпосереднього формування доказової бази, а з метою наступної перевірки поданих сторонами кримінального провадження відомостей про факти чи, з огляду на недостатню активність сторін, для заповнення таких прогалин у доказовому матеріалі, за наявності яких ухвалити правосудне судове рішення не видається можливим. Тому, хоча в законі немає прямої вказівки на право суду з власної ініціативи провести низку інших процесуальних дій, однак немає й підстав йому це заборонити, якщо такі дії спрямовані на перевірку доказів та ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення.

На підставі вищевикладеного, **засоби доказування** можна визначити як передбачені кримінальним процесуальним законом, або ті, що використовують у практиці кримінального процесуального доказування, не будучи унормованими, інструменти, якими послуговуються суб'єкти доказування для досягнення його мети.

² Викликає здивування наділення сторони обвинувачення та захисту правом витребувати та отримувати не тільки речі та документи, але й відомості, оскільки як перші (ст. 98 КПК України), так і другі (ст. 99 КПК України) власне містять відомості про обставини, що мають значення для кримінального провадження.

Каталог засобів кримінального процесуального доказування у стадіях кримінального провадження неоднаковий. Найбільше такого роду інструментів сконцентровано у досудовому провадженні. Лівову частку серед них становлять слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії. Вони ж найефективніші з-поміж способів збирання та перевірки доказів. Натомість під час судового провадження вибір серед таких засобів кримінального процесуального доказування як способи збирання і перевірки доказів значно обмежений. Так, під час провадження в суді першої інстанції здійснення негласних слідчих (розшукових) дій не регламентовано, а проведення слідчого експерименту, освідчування можливе лише в порядку, визначеному ч. ч. 3–6 ст. 333 КПК України. З іншого боку, результативність деяких спільних для досудового розслідування та судового розгляду процесуальних дій (для прикладу, допиту) значно вища у центральній стадії кримінального провадження. Своєю чергою, можливість скористатися засобами кримінального процесуального доказування, що є у розпорядженні суду та учасників судового розгляду, під час апеляційного провадження обмежена низкою умов, однією з яких є ініціатива учасників судового провадження у повторному дослідженні обставин, встановлених під час судового розгляду та дослідженні нових доказів (ч. 3 ст. 404 КПК України). Специфіка контрольної спрямованості у стадії касаційного провадження (формально-юридична перевірка судового рішення) ще більше звужує перелік засобів, до яких можуть вдаватися суб'єкти доказування.

Інструменти, що наповнюють засоби кримінального процесуального доказування, різні за правовою природою, та формують чотири групи. Одні є знаннями, завдяки яким можна встановити наявність або відсутність обставин, що мають значення для кримінального провадження

і підлягають доказуванню, обґрунтувати висновки і процесуальні рішення, інші – способом їх отримання та перевірки, треті – правилами, з якими пов'язана наявність чи відсутність певних фактів і обставин з можливістю їх спростування чи без такої, четверті – фактами і обставинами, що вже доведені у встановленому порядку, або є настільки очевидними, що не викликають сумнівів, і підлягають використанню в доказуванні без додаткової перевірки. Це свідчить про комплексність поняття «засоби кримінального процесуального доказування».

Засоби кримінального процесуального доказування забезпечують одержання повних і невикривлених знань про кримінально-релевантні обставини і факти, їх дослідження, сприяють ухваленню законних і обґрунтованих процесуальних рішень.

Висновки. Поняття «засоби кримінального процесуального доказування» в українській теорії доказів пройшло кілька етапів еволюції: від вузького розуміння у значенні способів отримання і перевірки доказів до його ототожнення з доказами, і аж до широкого розуміння як комплексної категорії, що охоплює усі процесуальні інструменти, що використовують у доказуванні. До слова, перші два означені підходи переважають у сучасній доктрині кримінального процесу деяких зарубіжних держав.

У процесі доказування використовують як засоби, що регламентовані кримінальним процесуальним законом, так і ті, що не є унормованими. Метою засобів кримінального процесуального доказування є встановленням істини за наслідками кримінального провадження, а також формування та аргументування правових позицій з поточних процесуальних питань. Засоби доказування є інструментом кримінальної процесуальної діяльності суб'єктів доказування, які, проте, мають неоднаковий доступ до системи цих засобів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гродзинський М. Питання доказування у Кримінально-процесуальному кодексі Української РСР. *Радянське право*. 1962. № 2. С. 56–61.
2. Стахівський С.М. Кримінально-процесуальні засоби доказування: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза / Національна академія внутрішніх справ України. К., 2005. 31 с.
3. Grajewski J., Papke-Olszuskas K., Steinborn S., Woźniewski K. Prawo karne procesowe – część ogólna. 3. wydanie zmienione. Warszawa: C.H. Beck, 2011. 442 s.
4. Grzegorzczuk T., Tylman J. Polskie postępowanie karne. Wydanie 10. Warszawa: Lexis Nexis, 2022. 1440 s.
5. Evidence in criminal investigations. Version 5.0. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/919630/evidence-in-criminal-investigations-v5.0.pdf
6. California Evidence Code. URL: <https://casetext.com/statute/california-codes/california-evidence-code/division-2-words-and-phrases-defined/section-140-evidence>
7. Holten G., Lamar L. The Criminal Courts. Structures, Personnel, and Processes. New York: McGraw-Hill, 1991. 398 p.
8. Lippman M. Criminal Evidence. Washington: Sage Publications, 2016. 477 p.
9. Federal Rules of Evidence. URL: <https://www.rulesofevidence.org>
10. Čentéš, J. a kol. Trestné právo procesné. Všeobecná časť. 2. vydanie. Šamorín: Heuréka, 2022. 487 s.
11. Trestný poriadok. Veľký komentár / vedúci autorského kolektívu prof. JUDr. Jozef Čentéš. 5. aktualizované vydanie. Žilina: Euro Kodex, 2022.
12. Trestný poriadok. URL: http://www.ucps.sk//TRESTNY_PORIADOK_Vseobecne_ustanovenia
13. Jelínek J. a kol. Trestní právo procesní. 6. aktualizované vydání. Praha: Leges, 2021.
14. Codice di procedura penale. URL: <https://www.brocardi.it/codice-di-procedura-penale/libro-terzo/titolo-ii/>
15. Tonini P. Manuale di procedura penale. Quindicesima edizione. Milano: Giuffrè Editore, 2014. 1124 p.
16. Гмирко В. Кримінально-процесуальні докази: поняття, структура, характеристики, класифікація. Конспект проблемної лекції. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2020. 63 с.
17. Шумило М.Є. Досудові і судові докази у КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 82–86.
18. Шумило М.Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 2. С. 40–48.
19. Шумило М.Є. Докази досудового і судового провадження в КПК України: співвідношення та їх функціональне призначення. *Право України*. 2013. № 11. С. 206–215.
20. Сергеева Д.С. Щодо співвідношення понять «судові докази», «досудові докази» й «процесуальні докази» у кримінальному процесі України. *Вчені записки Таверійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2013. Т. 26. № 2-2. С. 337–341.
21. Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12–25.
22. Антонов К.В., Сачко О.В., Тertiшник В.М., Уваров В.Г. Теорія доказів: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / За заг. ред. д.ю.н., професора В. М. Тertiшника. К.: Алерта, 2015. 294 с.
23. Докази та доказування у кримінальному провадженні: навч. посібник / Р. І. Благути, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 272 с.

24. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 19: Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура / редкол.: В.Т. Нор (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук. України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. 960 с.
25. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Х.: Юрайт, 2017. 408 с.
26. Code de procédure pénale. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006071154/LEGISCTA000006182908?etatTexte=VIGUEUR&etatTexte=VIGUEUR_DIFF&anchor=LEGIARTI0000037108959#LEGIARTI0000037108959
27. Fourment F. Procédure pénale. 14-е édition. Bruxelles: Éditions Larcier, 2013. 369 p.
28. Rassat M.-L. Procédure pénale. 2-е édition. Paris: Ellipses Editions, 2013. 800 p.
29. Bouloc B. Procédure pénale. 14-е édition. Paris: Dalloz, 2014. 1126 p.
30. Гмирко В. П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація: монографія. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2010. 314 с.
31. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 23 січня 2020 р. у справі № 315/793/16-к (провадження № 51-3062км19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87211759>
32. Ухвала Зарічного районного суду м. Суми від 29 вересня 2022 р. у справі № 591/4562/22 (провадження № 1-кц/591/2598/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106507871>
33. Ухвала Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 2 грудня 2022 р. у справі № 201/8109/22 (провадження № 1-кп/201/854/2022). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108654728>
34. Ухвала Корольовського районного суду м. Житомира від 19 жовтня 2022 р. у справі № 295/7090/22 (провадження № 1-кп/296/785/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106832131>
35. Ухвала Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 14 квітня 2021 р. у справі №359/3195/21 (провадження № 1-о/359/3/2021). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96253594>
36. Strafprozeßordnung. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/>
37. Haller K., Conzen K. Das Strafverfahren. 6, neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Hamburg: C.F. Müller, 2011. 629 s.
38. Roxin C., Schünemann B. Strafverfahrensrecht. 27, neu bearbeitete Auflage. München: C.H. Beck, 2012. 568 s.